

Ірина Миколаєнко

Європейська інтеграція і українська еліта в умовах глобалізаційних процесів

Актуальність статті пов'язана з проблемою асоціації України з Європейським Союзом. Досліджено історію створення Євросоюзу та обґрунтовано можливість і необхідність входження України до сім'ї Європейських держав. Особливо виділено вплив європейської інтеграції на українську еліту в умовах глобалізації.

The relevance of this article is connected with the process of Association of Ukraine with the European Union. The history of the EU is shown and the possibility and necessity of Ukraine's accession with the European family of nations is proved. The impact of European integration on the Ukrainian elite in the context of globalization is particularly highlighted.

«Наблизитися до Європейського Союзу Україні заважає низький рівень патріотизму вищої політичної еліти. Найвищі політичні еліти найбільше переймаються власною замкнутістю, власним багатством і наслідком цього ми бачимо хаотичні зв'язки і брак стратегічної вісі для України.»

Збігнев Бжезінський

Утворення та функціонування держав, їх сила й витривалість, політичний режим і суспільно-економічні устрій величезною мірою залежать від сили й типу еліт: національних і політичних. З XVII ст. елітою називали товари найвищої якості, а також «вибраних людей» серед найвищої знаті, військовослужбовців. У XIX ст. так стали називати вищі групи в системі суспільної ієрархії.

Національна еліта – це еліта і духовно-інтелектуальна, і господарська, і політична. За структурою, джерелами формування національна еліта неоднорідна, але за метою діяльності вона є однорідною, бо свідомо, чи навіть несвідомо працює на утвердження й розвиток національної держави, формування політичної нації як спільноти всіх громадян держави.

Структура та функції національної еліти значною мірою залежать від етапу історичного розвитку, на якому перебуває національна спільнота: чи то є період національного пробудження, чи боротьба за національну незалежність, чи час, коли функціонує певна форма національної державності. Проте, за всіх умов, наявність розвиненої національної еліти є запорукою успіхів у творенні як нації, так і національної держави.

Особливої ваги проблемі функціонування і діяльності національної еліти надавав В'ячеслав Липинський, називаючи її аристократією. Саме ця група, за словами вченого, відіграє провідну роль у формулюванні національної ідеї, розвитку об'єднаних політичних цінностей, на ґрунті яких виникає нація. Вона керує нацією, стоячи на чолі її політичних установ, творить певні культурні, моральні, політичні й організаційні цінності, які потім привласнює вся нація і якими ця нація живе. Отже, національна аристократія (еліта) забезпечує розв'язання суперечностей між індивідуальними, егоїстичними інтересами людей та спільними для всієї нації інтересами на користь останніх. Вона – носій об'єднаного принципу, що, зрештою, сприяє творенню державності.

На думку Д. Донцова, реалізувати державницьку ідею, відродити народи можливо тільки на основі діяльності повноцінної провідної верстви, базою якої є не народ, не маса, не той чи інший клас, і не партійно-політична програма, а лише «каста луччих людей», під якою він має на увазі «щось подібне до Ордену», окрему за становищем у суспільстві й духом верству «луччих людей», як її називала наша старовина, верству, яка поповнювалась би вихідцями з усіх станів суспільства на підставі суворого добору найліпших,

а з другого боку суворим перецідженням, «чисткою» охороняла б свою духовну й моральну вищість і чистоту, свої форму та силу. У трактуванні проблеми Д. Донцов вважав себе однодумцем іспанського філософа Ортеги-і-Гасета, який розвивав ідею про кризу провідних верств як загальноєвропейську проблему XX ст.

В Україні, як і в багатьох посткомуністичних країнах, влада зрослася з бізнесом, що проявилось в діяльності політико-економічних груп (ПЕГ). Таке об'єднання виявилось особливо сприятливим для розвитку корупції, розміри якої загрожують національній безпеці країни. Виникнення й зміцнення ПЕГ, які є виключно українським феноменом, дають підставу стверджувати: збільшення впливу ПЕГ призвело до зменшення впливу політичних партій як у реальному політичному процесі, так і в масовій свідомості громадян. ПЕГ шляхом конвертації економічних ресурсів у політичний капітал стали головними гравцями на українському політичному полі.

Таким чином, в Україні, на відміну від країн Східної Європи та Балтії, критична маса політичної еліти змінилася внаслідок не очищення від номенклатури, а того, що останню замістили представники ПЕГ. Ситуація, яка склалася в Україні, пояснюється кількома причинами. Головна з них пов'язана з незаінтересованістю владних еліт (як окремих особистостей, так і структур влади) в рівних, повноважних політичних опонентах. Внаслідок цього немає соціального замовлення на інтегрований, адекватний, якісно врівноважений науковий підхід до вивчення зв'язків і дій механізмів інституції політичного лідерства та політичного керівництва, політичного лідера і політичних еліт як важливих складових українського соціуму за демократичних умов.

Європейська орієнтація – стратегічний вектор зовнішньої політики України. Причому це не лише один з напрямків зовнішньополітичної діяльності, але й важливий орієнтир внутрішньої трансформації суспільства, обов'язкова умова європеїзації. Також під час визначення політичних і соціально-економічних чинників та мотивів вступу до ЄС дуже важливим завданням видається дослідити європейську інтеграцію як елемент глобалізаційного розвитку. Можна проаналізувати перспективні можливості України з погляду відповідності її політичної та економічної систем викликам часу.

Європейський вибір України як основу подальшого розвитку держави було задекларовано в лютому 2000 р., в Посланні Верховної Ради. Більше того, європейський вибір – це відданість загальнолюдським цінностям, ідеалам свободи та гарантованої демократії. Для України європейський вибір доленосний ще й тому, що спирається на глибоке історичне коріння і традиції українського народу.

Спорідненість з Європою повністю проявилася ще в епоху Середньовіччя на прикладі тісних зв'язків Київської Русі та Галицько-Волинської держави з західноєвропейськими країнами. Показовим можна вважати і литовсько-польський

період, коли українські землі, незважаючи на всі складнощі, ще більше поглибили тенденцію до консолідації з Європейськими державами.

Українські вчені на початку ХХ ст. віддавали перевагу західноєвропейській зовнішньополітичній орієнтації України. Так, Михайло Драгоманов, Михайло Грушевський, В'ячеслав Липинський наголошували на важливості й природності її для українського життя, проте вказували на те, що неприпустимо однобічно абсолютизувати будь-який вектор зовнішньої політики.

Важливим аспектом інтеграції України в Європу є розширення співпраці з європейським міждержавним утворенням – *Європейським Союзом*, який було створено в результаті послідовного розвитку інтеграції країн Західної Європи.

Початок 1950-х рр. вважається стартом європейської інтеграції. Саме тоді Франція запропонувала створити спільний ринок вугільної та сталеливарної продукції Франції, Німеччини й інших західноєвропейських країн («*план Шумана*»). Головною метою програми стало примирення Франції з Німеччиною, недопущення між ними війни в майбутньому. Найважливішим засобом досягнення мети мав стати механізм управління виробництвом і торгівлею продукцією, стратегічною для військових потреб – вугіллям та сталлю – і наднаціонального контролю за ними з боку *найвищого органу* (прообраз Європейської Комісії).

«*План Шумана*» було реалізовано після підписання Паризького договору про створення Європейського співтовариства вугілля і сталі. До складу співтовариства ввійшли шість країн: Бельгія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина та Франція («європейська шістка», що далі стала *локомотивом* європейської інтеграції).

Країни європейської шістки, які підписали договір про *Європейське оборонне співтовариство*, прагнули створити ще й Європейське політичне співтовариство. Та реальністю не судилося стати ні Європейському оборонному співтовариству, ані Європейському політичному співтовариству. Вирішальну роль тут відіграла Франція, парламент якої після тривалих дискусій вирішив відкласти ратифікацію Договору про Європейське оборонне співтовариство, що зробило недоречним і підписання Договору про Європейське політичне співтовариство. На початку 1950-х рр. країнам *європейської шістки* не вдалося започаткувати оборонну та політичну інтеграцію. Остання розвивалася в інших сферах, насамперед в економічній.

В середині 1950-х рр. на конференції у Мессіні країни *європейської шістки* домовилися заснувати Європейське співтовариство з атомної енергетики (Євроатом). Поряд з Євроатомом створюється і Європейське економічне співтовариство. Метою економічного співтовариства стало усунення торговельних бар'єрів усередині Співтовариства (створення зони вільної торгівлі), створення митного союзу і нарешті – спільного ринку (забезпечення вільного руху по території країн-учасниць Співтовариства товарів, послуг, капіталу, робочої сили). Метою Євроатому визначалася співпраця між країнами-членами у використанні ядерної енергії з мирною метою.

В 1960-х рр. було підписано Договір про злиття виконавчих органів Європейського співтовариства вугілля і сталі, Євроатому та Європейської економічної співпраці. Створюється єдина структура інститутів, що забезпечують розвиток європейської інтеграції. Основними стали Європейська комісія, Рада європейських співтовариств,

Європейський парламент та Суд європейських співтовариств. У кінці 1960-х рр. завершується формування зони вільної торгівлі та митного союзу (перших двох етапів інтеграції) Європейської економічної співпраці. Тоді ж завершується формування спільного ринку. В середині 1970-х рр. до цих органів додається новий – Європейська рада, що складається з глав держав та урядів країн-членів Європейських співтовариств. Також у 1970-х рр. почалося розширення Європейського економічного співтовариства: його членами стали Велика Британія, Данія та Ірландія, Греція, Іспанія і Португалія. Ставилася мета створити єдиний внутрішній ринок (наступний етап економічної інтеграції, що передбачав гармонізацію економічної політики).

На початку 90-х рр. у Маастрихті підписано Договір про Європейський союз (саме поняття Європейський союз з'явилося в період Паризької конференції), визначалися так звані три колони Союзу: *перша* – Європейські співтовариства: Європейське співтовариство вугілля і сталі, Євроатом та Європейське співтовариство (замість старої назви *Європейське економічне співтовариство*, яке стало основою інтеграції, наднаціональним явищем; *друга колона* – спільна зовнішня політика та політика безпеки; *третья* – співтовариство в юстиції та внутрішніх справах. Маастрихтський договір означав курс на завершення формування єдиного внутрішнього ринку (*четвертий* рівень економічної інтеграції) та перехід до реалізації ідеї економічного та валютного союзу (*п'ятий* – найвищий – рівень економічної інтеграції).

В кінці 1990-х рр. підписано Амстердамський договір, який вніс зміни та доповнення до Маастрихтського договору, Римського договору про заснування Європейського економічного співтовариства та Євроатому. А на початку ХХІ ст. підписано Ніццький договір, який вніс зміни в механізми інституційного розвитку Європейського співтовариства з огляду на майбутнє розширення. Тоді ж у Копенгагені на засіданні Європейської ради затверджено договори про вступ до Європейського співтовариства 10 країн: Польщі, Чехії, Угорщини, Словаччини, Естонії, Литви, Латвії, Словенії, Кіпру та Мальти. Очікувалось розширити співпрацю до 25 членів.

Отже, *Європейське співтовариство є політичним і валютно-фінансовим об'єднанням*, що прагне забезпечити економічне зростання і зайнятність населення, підтримує стабільність і мир. Природно, що Україна вважає вступ до нього стратегічною метою, стрижнем європейського вектора зовнішньої політики. Складається якісно нова ситуація, коли соціально-економічні та політичні процеси, що відбуваються в окремій країні, оцінюються за системою стандартів, сформованих у світовій спільноті. Така оцінка має конкретні політико-економічні наслідки для країни, оскільки європейська інтеграція – це магістральний напрямок розвитку, який визначає ситуацію в самій Європі у третьому тисячолітті та її місце в світі. Європейський союз визнав проголошення незалежності України однією з головних подій у Європі наприкінці ХХ ст.

Можна виділити кілька етапів відносин України з Європейським Союзом. Перший охоплює 1991–1994 рр. й завершується підписанням Угоди про партнерство і співпрацю між Україною та Європейським союзом.

Другий етап – 1994–1998 рр. – починається з ратифікації Угоди про партнерство і співпрацю між Україною та Європейським союзом і переведення співпраці в практичну площину. Важливими подіями стало перше засідання

Спільного комітету Україна – Європейський союз у березні 1995 р.; підписання тоді ж у Люксембурзі тимчасової угоди про торгівлю та питання, пов'язані з торгівлею між Україною та Європейським співтовариством, Європейським співтовариством атомної енергії; відкриття в Брюсселі представництва України при Європейському союзі; визнання за Україною статусу країни з перехідною економікою; проведення в Києві першого саміту Україна – Євросоюз.

Третій етап у відносинах між Україною та Європейським союзом почався в березні 1998 р., коли Угода про партнерство і співпрацю набрала чинності. Тоді ж відбулося перше засідання Ради щодо співпраці між Україною та Європейським союзом, на якому Україна офіційно заявила про прагнення здобути статус асоційованого члена в Євросоюзі. В 1998–1999 рр. у Відні та в Києві проведено саміти Україна – Євросоюз, а 2000 р. в Парижі відбувся черговий саміт Україна – Євросоюз, де обговорювалися економічні відносини. Саміти Україна – Євросоюз стали постійним інститутом входження України в Європу. Регулярно, двічі на рік, проводяться зустрічі Україна – Євросоюз на рівні міністрів закордонних справ і на рівні політичних директорів.

Розвивається і договірно-правова база відносин Україна – Євросоюз. У кінці 1990-х рр. у Києві підписано багатосторонню угоду про інституційні основи створення міждержавної системи транспортування нафти та газу. Закладено правові основи подальшої співпраці між Україною та Євросоюзом, сформульовано основні положення стратегії інтеграції України до Європейського союзу.

В цілому, можна констатувати, що європеїзація України – досить складне явище, яке характеризується взаємодією власних національних інтересів та інтересів Західноєвропейських країн. Якщо класифікувати зв'язки України з країнами Західної Європи, то можна виділити такі складові.

З боку Європейських держав: *по-перше*, збереження західної цивілізації та розширення співпраці між її європейською, північноамериканською й тихоокеанською частинами; зміцнення її базових цінностей та інститутів: демократії, механізмів вільного ринку, ліберально-демократичної ідеології тощо; *по-друге*, формування нової структури світу на принципах глобальної економіки, що включає протидію створенню і зміцненню будь-якого геополітичного блоку або стратегічної сили, які могли б протистояти західній цивілізації та сприяти формуванню нової біполярності або антагоністичної багатополарності; *по-третьє*, обмеження впливу і експансії месіанських держав, запобігання переростанню регіональних конфліктів у глобальні війни; *по-четверте*, збереження й посилення стратегічної переваги над колишніми та потенційними супротивниками й забезпечення можливості стратегічного домінування в будь-яких регіональних чи глобальних конфліктах; *по-п'яте*, зміцнення НАТО та його поширення на Схід; стимуляція приєднання до Європейського Союзу і європейської культури країн Центральної Європи та країн, що утворилися після розпаду СРСР, особливо тих, чия культура близька до західної; *по-шосте*, розбудова й поширення впливу міжнародних інститутів, що відповідають західним цінностям, забезпечення інтеграції незахідних країн до цих інститутів; економічна і соціокультурна експансія в інші країни, підтримка соціальних інститутів та груп, що орієнтуються на західні цінності, інтереси і стиль життя; боротьба з міжнародним тероризмом.

З боку України: *по-перше*, зміцнення Української держави як суверенної та незалежної, зростання ролі фундаментальних демократичних цінностей і зміцнення інститутів, що гарантують добробут, безпеку і соціокультурний прогрес; повернення України в європейський цивілізаційний простір, всебічна інтеграція до європейських і євроатлантичних структур безпеки, а також політичних та соціальних інститутів. *По-друге*, посилення економічного й політичного потенціалу і дієспроможності України в широкому розумінні за рахунок прискорення внутрішнього розвитку, участі в європейських структурах безпеки, укладання двосторонніх і багатосторонніх договорів, отримання відповідних гарантій безпеки тощо; пріоритетна орієнтація на інтеграцію до Європейської співдружності. Поглиблення спеціального партнерства з НАТО, курс на приєднання (як перший крок) до політичних структур організації, яка є наріжним каменем усієї структури європейської безпеки. *По-третьє*, зміцнення стратегічного партнерства зі США та зв'язків з країнами Західної Європи відповідно до національних інтересів і пріоритетів України; підтримка і розвиток рівноправних, взаємовигідних економічних, політичних та соціокультурних відносин з Російською Федерацією; зміцнення й консолідація особливих відносин зі стратегічно важливими сусідами, насамперед з Польщею, країнами Балтії, Туреччиною, Грузією, Азербайджаном та країнами Вишеградської групи; сприяння формуванню *поясу стабільності* та регіональних структур безпеки від Балтійського і Чорного морів до Закавказзя і Центральної Азії. *По-четверте*, активна участь у створенні європейських та євразійських транспортних коридорів по Балто-Чорноморсько-Близькосхідній осі й по осі Західна Європа – Україна – Закавказзя – Центральна Азія – Китайська Народна Республіка, використання таких коридорів для створення надійної багатоальтернативної системи постачання енергоносіїв і стратегічно важливої сировини; курс на альтернативне лідерство на територіях колишнього СРСР і, насамперед, у Чорноморсько-Каспійському регіоні; активна кооперація з тими країнами, які вбачають в Україні надійного рівноправного партнера, вільного від великодержавних і гегемоністських амбіцій. *По-п'яте*, протидія неконтрольованому іноземному економічному проникненню; всебічний захист економічного суверенітету, недопущення будь-яких форм економічної й політичної залежності; блокування поточних спроб односторонньої іноземної соціально-культурної та інформаційної експансії й домінування; цілеспрямоване формування в масовій свідомості універсальних європейських і євроатлантичних цінностей і соціокультурних орієнтацій; боротьби з міжнародним тероризмом.

Таким чином, суттєвих розбіжностей між інтересами Західної Європи та України немає, хоча, безумовно, окремі проблеми були, є і залишатимуться в подальшому. Необхідно постійно відшукувати спільні інтереси та використовувати їх в ім'я всіх учасників європейської інтеграції.

Європейський вибір для України є стратегічним напрямом і магістральним шляхом вирішення внутрішніх економічних і соціокультурних проблем, оптимізації зовнішньополітичних зносин, утвердження в світі як незалежної, потужної, авторитетної й конкурентоспроможної держави. Проте інтеграція в ЄС для України є не самоціллю, а досягненням європейського рівня життя. Тому для того, щоб Україна мала можливість вважатися реальним кандидатом на вступ до ЄС, їй слід подолати дуже багато перешкод, а саме: досягти

необхідного рівня економічного розвитку, забезпечити громадянам прийнятний, за мірками розвинутих демократій, рівень життя і захисту прав. Головний виклик для України, таким чином, полягає в потребі привести її політичну систему до відповідності прийнятим у демократичному світі критеріям. На цей виклик має відповісти політична еліта України, належно реалізуючи основні принципи демократичного розвитку суспільства.

Політична еліта є головним соціальним суб'єктом політичних трансформацій, оскільки вибір рішень, які приймають її представники, є критично важливим чинником, який обумовлює розвиток та результати трансформації. Система рекрутування політичної еліти, яка існує в Україні, ще не достатньо демократична. Елітократія, яка є не тільки політико-владною, але й політико-управлінською концентрацією значного потенціалу і ресурсів впливу на суспільство, прагне до виділення та відособленого існування в усіх основних сферах соціального буття. Натомість у сучасному суспільстві демократична еліта не може бути закритою аристократичною кастою. Нова еліта має бути заінтересована в стабільності суспільства і його поступальному розвитку.

Не викликає сумнівів, що вихід на політичну арену саме лідерів нової доби, які спромоглися б зрозуміти потреби політичних перетворень і способи їх вирішення, усвідомлення українською елітою того, наскільки важливо втілювати в політичне життя принципи консенсусу та компромісу як невід'ємну складову європейських засад демократії має наблизити її до еліти європейської.

Актуальним є вирішення проблеми геополітичної самоідентифікації нашої держави, особливо в контексті ідентичності, яка виступає фактором консолідації європейських націй на засадах принципів свободи, демократії та плюралізму. Саме зазначені інтегральні європейські цінності мають стати запорукою вибору між єднанням і роз'єднаністю народів, що в підсумку може суттєво розширити цивілізаційний простір розвитку для нашої держави.

Те, що українська політична еліта усвідомила беззаперечне існування тісного взаємозв'язку між зазначеними процесами і європейським істеблішментом може стати основним і вирішальним чинником досягнення Україною стратегічної мети – возз'єднання з європейською родиною.

Олег Рудакевич

Політична культура української еліти: проблема ефективності

Розглянуто чинники, які негативно впливають на ефективність політичної культури української політичної еліти. Основну увагу зосереджено на деформаціях у сфері соціально-політичної онтології, інституційних засобах консолідації нації, реалізації морального імперативу в політичній діяльності еліти.

The factors which negatively influence the efficiency of political culture of Ukrainian political elite are examined. The attention is focused on deformations in the sphere of social and political ontology, institutional means of nation's consolidation as well as on the realization of moral imperative in political activity of elite.

Відродження та модернізація української нації неможливі без дієздатної провідної верстви, яка виражає національні інтереси та послідовно відстоює їх. Тріада НАЦІЯ – ЕЛІТА – КУЛЬТУРА має своїм спільним знаменником національні політичні цінності та ідеали, відповідні орієнтації, які є (чи мають бути) алгоритмом успішної національної самоорганізації та саморозвитку. Саме тому проблеми формування та функціонування політичної культури нації, її еліти є об'єктом постійної уваги українських науковців та політиків. Над нею замислювались І. Мазепа, М. Костомаров, М. Драгоманов, І. Франко, М. Грушевський, В. Липинський, Д. Донцов, Б. Цимбалістий та ін. Сучасні вітчизняні науковці досліджують культуру мислення та поведінки політичної еліти, її інтегруючу та мобілізуючу роль в українському суспільстві (М. Головатий, В. Добіжа, Р. Марчук, В. Корнієнко, М. Пірен, О. Поліщук та ін.). Помітним кроком у дослідженні політичної культури вітчизняної еліти стала монографія В. Корнієнка та В. Добіжа «Формування політичної культури сучасної владної еліти в Україні» (2009) [4]. Однак, недостатньо осмисленим залишається питання дієвості національної політичної культури та впливу провідної верстви на адекватність її змісту основним завданням націєтворення.

Метою даної статті є дослідження основних причин, які знижують дієвість політичної культури сучасної української еліти та визначення шляхів виправлення становища.

Серед основних чинників, які істотно впливають на стан політичної культури української провідної верстви, важливу роль відіграють політичні, моральні та науково-теоретичні детермінанти. Розглянемо їх зміст, розпочавши з останньої.

Основою формування політичної культури того чи іншого народу є інтелектуальні передумови. Це пов'язано з тим, що для осмислення основ існування великих спільнот, ролі держави і влади у їх функціонуванні необхідні «здатність мислити абстрактно, засвоювати абстракції, творити нові культурні основи відтворення суспільства, такі як держава, закон, гроші» [1, с. 55]. Від того, наскільки об'єктивно і неупереджено національна еліта трактує ті чи інші політологічні поняття, а, отже, й відповідні політичні явища і процеси національного життя, залежить світогляд та моделі її політичної поведінки. На важливість когнітивної складової політичних орієнтацій звертали увагу класики політичної культурології Г. Алмонд та С. Верба [11, с. 14], а також сучасні дослідники. М. Бірюков, зокрема, аналізуючи компоненти політичної культури в контексті когнітивного підходу, основним називає соціальну онтологію, її базові категорії та поняття, які істотно впливають на політичну свідомість суб'єктів політичного процесу [2]. Ми вважаємо за потрібне конкретизувати цю складову політичної культури, позначивши її поняттям «соціально-політична онтологія», яке безпосередньо стосується осмислення політичного буття суспільства [9, с. 135, 193–194].

Важливими передумовами формування адекватної соціально-політичної онтології є: 1) наявність та розвиненість політичної науки, яка досліджує загальні категорії та поняття політології та специфіку проявів відповідних явищ у політичному житті народу на певному етапі його історичного розвитку; 2) професійна політологічна підготовка діючих та майбутніх політичних діячів у вищих та спеціалізованих